

Modern Bürokrasinin İnşasına Weberyen/Avrupa-Merkezci Yaklaşım ve Yöntemsel Sınırlılıklar¹

The Weberian/Eurocentric Approach to the Construction of Modern Bureaucracy and Its Methodological Limitations

Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU*

İmren Pınar DÜLGAR**

Özet

Tarihselliği moderniteyle imlenen bürokrasi olgusunun inşası ve gelişmesi, tarihe özgü koşulların biçimlendirici çerçevesi içerisinde gerçekleşmiştir. Olgunun inşası sorunsalı, ülkelerin tarihsel ve toplumsal özelliklerinin karşılaştırmalı incelemeleriyle, farklılık ya da benzerlik gösteren nitelikleriyle açıklanabilir. Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşım ise incelemeyi Batı'yı idealleştirerek yapmakta ve Batı-dışı toplumlara bu idealden bakarak görüş alanını sınırlandırmaktadır. Batı'da gerçekleşen toplumsal dönüşümün siyasal ve kültürel zemini halihazırda üstünlüklerle donanmış, değişim ve gelişimi kucaklayıcı, "yasal-ussal" bir örgüt

¹ Bu çalışma, Siyasi İlimler Türk Derneği tarafından düzenlenen III. Ulusal Siyaset Bilimi Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildiri özetinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

* Dr. Arş. Gör., Dicle Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Diyarbakır- Türkiye, meryem.cakir@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9833-0280>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane- Türkiye, pinardulgar@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7274-0567>.

Geliş/Submitted: 15.10.2024 | **Kabul/Accepted:** 19.12.2024

Atıf/Cite: Çakır Kantarcıoğlu, M. ve Dülger, İ.P. (2024). Modern Bürokrasinin İnşasına Weberyen/Avrupa-Merkezci Yaklaşım ve Yöntemsel Sınırlılıklar. Publicus, (2). 83-124.

yapısını ortaya çıkaran bir ideal temsildir. Bu örgüt yapısının Doğu'da olmayışının nedeni, öncülü olan "var"lardan yoksunluğudur. Yaklaşım, temel varsayımlarını ve sorularını, Batı'ya demirlenen yöntemsel tutumuyla beslemektedir. Dikotomi kurma, şablonlaştırma ve normatifleştirme olarak saptanan bu tutum, Batı-dışı toplumlarda yokluklar varsayımından hareketle başka bir yokluk sonucuna ulaşır: modern bürokrasinin olmayışı.

Batı ve Batı-dışı ayırımından başlayarak örülen ikilikler, Batı'nın izlenmesi gereken tarihsel gelişme kalıplarıyla tasvir edildiğinde soru, Doğu'da neden modern bir bürokratik örgütlenmenin inşa edilemediği üzerine sorulur. Üç yöntemsel tutumdan beslenen yokluk yanıtları, Batı feodalizminde saklı uzlaşmacı, sivil toplumcu, kurumsallaşma ve rasyonelleşmeye yatkın kültürel öğelerin eksikliği çerçevesi içerisinde kalırlar. Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşımın bürokrasiyi bu ele alış biçimi, çalışmada eleştirel bir gözle analiz edilmektedir. Bu yaklaşımın Osmanlı-Türkiye bürokrasisine uyarlanması ise bilgi düzlemindeki yanlısamları yeniden üretmektedir. Bir yandan Weber'in içinden çıktığı, dünyayı ikili bir ayırım çerçevesinde anlamlandıran Avrupa-merkezci yaklaşımın diğer yandan onun takipçileri eliyle üretilmiş ve derinleştirilmiş bilginin yerli takipçiler tarafından yeniden üretilmesi, Türkiye özelinde, Osmanlı-Türkiye bürokrasisi olgusunun analizi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Weberyen analizlerin bürokrasi yaklaşımını Osmanlı-Türkiye örneğine aktaran veya uyarlayan çalışmaları, izledikleri yöntemsel tutum açısından kısa bir sorgulamaya tâbi tutmaktır. Türkiye'de sosyal bilimler içerisinde adeta bir paradigma haline gelmiş olan Şerif Mardin ve Metin Heper'in çalışmaları, sorgulamanın odağına alınmış; sorgulama, birbiri ile iç içe geçmiş üç yöntemsel tutum üzerinden denenmiştir: dikotomi kurma, şablonlaştırma ve normatifleştirme. Çalışmada, bu üç yöntemsel tutumun kökeninin Weberyen bürokrasi yaklaşımına da yerleşmiş Avrupa-merkezci tarzdan beslendiği, aktarım ve uyarlamaya başvuran Osmanlı-Türkiye bürokrasisi analizlerindeki bu üç yöntemsel tutumun da bu ana kaynakla ilişkili olduğu savlanmıştır. Weber'in, Batı'da ortaya çıkan modern bürokrasiye bakarak oluşturduğu bileşik, karma ve ideal bir yasal-ussal bürokrasi tipinin Osmanlı ve Türkiye örneğinde, patrimonyal ve geleneksel niteliklerinden dolayı görülemediği ise karşı savdır. Karşı savda, örneğe içkin birtakım yoklukların ve eksikliklerin bürokrasi de dahil olmak üzere siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadî yapıları şekillendirdiği iddia edilmiş, olgu, olması gerekenler çerçevesinde incelenmiştir. Söz edilen açıklama biçimlerinde bürokratların öznel-iradî tutum ve davranışları, düşünceleri, yakınlıkları, düşmanlıkları ya da kişisel çıkarları ön plana

çıkarılmış; bürokrasinin niteliksel özellikleri ve bürokratik yapı çözümlemesi geri plana atılmıştır. Bu çalışmada, söz konusu yaklaşımın ve yöntemin Batılı olmayan toplumlarda; yokluklar algısına, tarih-dışı/evrenselci varsayımlarla tarihsel/yerel gerçeklik bilgisinin örtülmesine ve bu toplumların kendi gerçekliğine özgü, özgün bilgi üretmek yerine sürekli "takip edicilik ve izleyicilik" konumuna itilmesine yol açtığı öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Weberyen Bürokrasi, Güçlü Devlet Geleneği, Avrupa-merkezcilik, Osmanlı-Türkiye Bürokrasisi, Merkez-Çevre

Abstract

The construction and development of the concept of bureaucracy, which is deeply intertwined with modernity, has shaped by its own historical conditions. The analysis of this phenomenon can be done through comparative perspectives that focus on the historical and social traits of multiple countries, highlighting their similarities and differences. However, the Weberian/Eurocentric perspective tends to idealize and prioritize the Western experience and apply this lens to non-Western societies. This perspective views the political and cultural foundations of social transformation in the West as an ideal model, which is often perceived as "legal-rational" organizational structure inherently inclined towards change and progress. In contrast, it attributes the lack of such a structure in the East to the absence of a foundational precursor. This approach draws its core assumptions and inquiries from a Eurocentric methodological stance. It relies on three key attitudes—dichotomy, templating, and normativization—which lead to the conclusion that non-Western societies are lack of modern bureaucracy.

By framing the West and non-West duality in terms of historical developmental models that sees the West the most developed model, the question arises as to why modern bureaucratic systems failed to take root in the Eastern contexts. The explanations for this absence, rooted in the Eurocentric methodological perspectives, often integrate cultural traits unique to Western feudalism, such as a tendency towards compromise, non-governmental organization, and an affinity for institutionalization and rationalization. The study argues that when Weberian/Eurocentric interpretation of bureaucracy applied to the Ottoman-Turkish bureaucracy, this perspective perpetuates false assumptions. On one hand, Weber's Eurocentric framework is based on binary distinctions; on the other, his followers—both Western and local—continue to reproduce these ideas, particularly in their analysis of the Ottoman-Turkish bureaucracy in Turkey.

This study aims to critically assess the transfer or adaptation of Weberian bureaucratic analyses to the Ottoman-Turkish context, with a focus on the underlying methodological approaches. The study focuses on the body of literature drawing on the works of Şerif Mardin and Metin Heper, who are influential figures within the field of social sciences in Turkey, and scrutinizes their approaches through three interconnected methodological attitudes: dichotomy, templating, and normativization. The study contends that these attitudes originate from the Eurocentric orientation of the Weberian bureaucracy approach and that their presence in the Ottoman-Turkish context can be traced back to this primary influence. The counter-argument is that Weber's model of a composite legal-rational and ideal bureaucracy, which is based on the modern bureaucratic systems that developed in the West, cannot be fully applied to the Ottoman and Turkish contexts due to their patrimonial and traditional features. In addition, these distinctive characteristics result in certain inherent gaps and deficiencies, which in turn shape the political, social, cultural, and economic structures, including the functioning of the bureaucracy. This perspective often analyzes the phenomenon in terms of how it deviates from or fails to meet the criteria of the ideal type.

By adopting a normative form of explanation, the focus shifts towards the subjective and voluntary behaviors, attitudes, thoughts, loyalties, hostilities, or personal interests of bureaucrats, sidelining a more systemic analysis of the bureaucratic structure itself. The study suggests that such a perspective, with its methodological limitations, leads to a perception of deficiency in non-Western societies, overshadows local/historical realities with universalist and ahistorical assumptions, and perpetuates the idea that these societies must always "follow" rather than generate knowledge based on their own unique contexts and experiences.

Keywords: Weberian Bureaucracy, Strong State Tradition, Eurocentrism, Ottoman-Turkish Bureaucracy, Center-Periphery

Giriş

“Bilimsel gerçek” yaratma işi, genellikle ve hatta sistematik biçimde kendi karşıtına, yani “biz” “bilim insanları” ve “entelektüellerin” iğrendiği bir durum olan mit yaratıp bilimin dışındaki gerçeklere “bizim” suç ortaklığı etmemize dönüşmektedir (...) Nasıl olur da sosyal bilimler, şimdiye kadar mitleri yaymaya çalışanlara bu kadar az tepki gösterilmesine ve hatta kendimize rağmen onların ekmeğine yağ sürülmesine izin vermiştir?” (*Perlin, 1994'ten akt: Frank, 2010, s. 47*).

Modern bir örgütsel yapı olarak bürokrasinin Osmanlı-Türkiye'deki inşa serüveni, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki rolünden çekilmekte olduğu 19. yüzyıldan başlayarak süregelmiştir. Sürecin belirli uğrakları, siyasi ve ekonomik kırılmaların, esaslı dönüşümlerin zirveye ulaştığı anlarla kesişmiş ve bürokrasinin düzenlenmesine ilişkin temel yasal düzenlemeler, bu anlara eşlik etmiştir. Bürokrasinin “yasal-ussal” görünümünün inşası süreci, kapitalizmin coğrafi genişlemesiyle birlikte, modernleşmekte olan devletin toplumsal koşullara verdiği kurumsallaşma ve hukukileşme yanıtlarıyla biçimlenmiştir.

İçinde bulunduğumuz coğrafyada, bürokrasinin kuruluş ve gelişim sürecinin bir tarihsel kesit olarak modernleşme olgusuyla ilişkisine duyulan ilgi, az sayılmaz. Duyulan ilginin fazlalığı dışında, konunun ele alınışında yadsınmayacak bir özellik, yapılan çalışmaların büyük kısmının ağırlık merkezinde, Weberyen açıklama biçimlerinin yer almasıdır. Frank Perlin'in (1994'ten akt: Frank, 2010, s. 47) genel olarak sosyal bilimcilerin ürettiği bilginin mitsel anlatılara dönüşerek

manipüle edilmesine yönelik eleştirisi, Türkiye siyasetinin son otuz yıllık dönemine damgasını vurmuş siyasî ve akademik bir meşrulaştırma mitiyle birlikte düşünülebilir. Türk modernleşmesi ve devletin kurumsallaşması sürecini inceleyen hem yerli hem yabancı kaynaklı Weberyen çalışmaların hegemonik konumu, sosyal bilimler ve akademik dünyanın sınırlarını çoktan aşarak her kapıyı açan bir maymuncuk anahtarı görünümüne büründürülmüştür. Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine değin geçirilen tarihsel süreçleri belli bir çerçeve ve kavram setiyle analiz eden Weberyen yaklaşımlar, Osmanlı-Türkiye bürokrasisinin gelişimine ilişkin ürettikleri ve sundukları analizlerle, yeni gündelik siyasal söylem mitlerinin yaratılmasında da etkili, dikkat çekici ve ikna edici olmuşlardır.¹

Sözü edilen çalışmalarda, 18. yüzyıl sonunda başlayıp 19. yüzyıl boyunca devam eden tarihsel kesit, sürecin dışsal baskı dinamikleriyle biçimlendiğini vurgulayan anlatıyla, Batılılaşma hedefinin ve siyasal modernleşmenin önemli bir parçası ve bileşeni kabul edilir. Özellikle anılan kesit, dış baskıların yoğunlaşması ve Osmanlı yönetici elitinin birdenbire uyanan Batılılaşma iradesi ve istenci çerçevesinde, dışsal ya da öznel-iradî yönelimlerle, modern bürokrasinin ortaya çıkışına koşul olarak açıklanır. Öyle ki dış koşulların belirleyiciliği, bireysel değişim yönündeki girişimci heveslerle bütünleştirildiğinde, bir ilişki biçimi olarak devletin kurumsal, ilişkisel ve toplumsal gerçekliği gözden uzaklaştırılıp ötelere sürülmektedir.

¹ Osmanlı-Türkiye olgusuna Weberyen yaklaşımlar, özellikle de sosyal bilimler içerisinde tarih ve sosyoloji alanlarından yükselen akademik çalışmalar, günümüz Türkiye'sinin siyasal-yönetimsel arenasının şekillenmesinde önemli birer işlevsel dayanak olmuştur (Sümer, 2010; Geyikçi ve Esen, 2023, s. 446-447). Bu tartışmayı "tarihsel kurucu özneler" olarak Barkan ve İnalçık üzerinden yapan bir çalışma için bkz: Sönmez (2010); Metin Heper ve özellikle Şerif Mardin üzerinden yapan bir çalışma için bkz: Sümer (2010).

Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşımların harmanlanmasıyla ortaya çıkan ve birtakım eklektik özellikler barındıran kuramsal yaklaşımlara göre, Osmanlı bürokrasisinin inşa süreci, köklerini tarihinin derinliklerinden alan belirli kültürel ve geleneksel özelliklere göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı bürokrasisi, özündeki patrimonyal, sultanik ve dışlayıcı öğeleri bünyesinde barındırmaya devam ederek modernleşme sürecine girmiştir. Süreç içinde Weber tarafından ortaya konulan yasal-ussal bürokrasi tipinin bazı biçimsel özellikleri, 19. yüzyılla birlikte görülmeye başlansa da Osmanlı, modern bürokratik bir örgütlenmeye hiçbir zaman sahip olmamıştır. Cumhuriyet Dönemi de önemli kırılmalar ve değişimler görülmele birlikte özsel tarihi mirası devralarak patrimonyal özellikleri ve dışlayıcı refleksleri bünyesinde taşımaya devam etmiştir.

Modern bürokrasinin inşa sürecine ilişkin Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşımların mercek altına alındığı bu çalışmada, bu kabilden açıklama tiplerinin, yöntemsel tutumlarından kaynaklanan bazı sorunlar barındırdığı savlanmaktadır. Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşımların yöntemsel tutumları arasında yer alan *dikotomi kurma*, *şablonlaştırma* ve *normatifleştirme*nin eleştirel analizini yapan bu çalışma, bunları Osmanlı-Türkiye bürokrasisine ilişkin toplumsal olgu ve koşulların gerçekliğini göz önünde bulundurarak tartışmaya açmaktadır. Bu kapsamda Şerif Mardin ve Metin Heper'in çalışmaları, tartışmanın merceğine alınmıştır.² Çalışmada birbiriyle iç içe geçen ve

² Osmanlı-Türkiye bürokrasisinin analizinde Weberyen/Avrupa-merkezci bir açıklama çerçevesini kullanan kamu yönetimi kaynakları, büyük ölçüde tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi içerisinde üretilen bilgiden beslenir. Alanın kendi içerisinde bu kaynakların yöntemsel tutumlarını ve gerçekle olan bağıni sorgulayan pek az inceleme dışarıda tutulursa, özellikle Mardin ve Heper'in çerçevesinin kamu yönetimi alanındaki bürokrasi çalışmalarını domine ettiği görülür. Elbette aynı olguyu, aynı çerçeve içerisinde inceleyen pek çok başka yazardan da bahsetmek mümkündür. Fakat Heper'in çalışmaları arasında epeyce yer tutan Osmanlı-Türkiye

birbirini besleyen bu üç yönetsel tutumun, sonuçları bakımından yol açtığı kritik sorunlar gösterilmeye çalışılacaktır.

Bunlardan ilki, zıtlıklar üzerine inşa edilen dikotomilerin toplumsal ve iktisadî ilişkiselliğin göz ardı edilmesine neden olmasıdır. Dikotomi kurma ya da birbiriyle ayrı ikilikler üzerinden devlet-toplum ilişkilerini analiz etme olarak adlandırdığımız yönetsel tutum, Weberyen bürokrasi analizlerinin Osmanlı-Türkiye olgusuna uyarlanması, önemli bir belirleyen konumundadır. Devlet ve toplumun birbirinden ayrıştırılarak birbirine karşıt konumlandırılması, devleti yapısallaşmış bir varlık olarak ortaya çıkaran ve ona rengini veren toplumsal koşulların, gerçekliğin ve tarihsel zorunlulukların analitik bir incelemesine girişilmeden speküle edilmesi, bu analizlerin tipik bir özelliğidir. Sınıfsal ve toplumsal konumlanışların, mücadele dinamiklerinin, bu dinamikler sonucunda ortaya çıkan girift uzlaşma, ittifak ve çatışma ilişkilerinin göz ardı edilmesini önceleyen bu yönetsel tutum, devleti ve toplumu ayrı ayrı ve birbirine karşıt biçimde konumlanmış birer ontolojik varlık olarak tanımaya meyillidir. Devlet ve toplum, merkez ve çevre, merkez ve kenar, bürokratlar ve halk vs. gibi gerçekte birbiriyle bütünüyle ilişkili kavramların birbirine dışsal olarak ele alınışı, özellikle Weber'in bürokrasi kuramının Osmanlı-Türkiye örneğine aktarılmasında hayli sık başvurulan, kullanışlı bir araç olmuştur.

bürokrasisine yönelik incelemeleri, çizdiğimiz üç yönetsel sorun çerçevesinin somutluğunu gösteren oldukça verimli kaynaklardır. Mardin'in çalışmaları ise bu yaklaşımın kuramsal/yönetsel savlarını analiz etmek ve ortaya çıkan sorunları değerlendirmek için hayli berrak, kristalize ve sistematik bir zemin sunar. Bu gerekçelerle yazıda, diğer yazarların arasından seçilerek onların bürokrasiye ilişkin çözümlerine odaklanılmıştır. Ayrıca konu bakımından Heper ve Mardin'in çerçeveleri içerisindeki tüm analizler değil; çalışmanın temel amacı kapsamında bürokrasiye ilişkin üretilen bilgi, incelemenin merkezine alınmıştır.

İkincisi, Batı'dan alınan şablonlar ölçeğinde karşılaştırma yaparak şablona uymayanı yok sayma (ya da şablonda olanın yokluğuna yönelik değerlendirme) yoluyla Osmanlı olgusunun kendi gerçekliğini göz ardı etme sorunudur. Şablonlaştırma, Avrupa-merkezci yaklaşımın modern kapitalist devletin, onun bürokratik aygıtının ve "sivil toplumu"nun eylem kalıplarının diğer ülkeler için ulaşılması gereken birer hedef olarak sunulması şeklinde ifade edilebilir. Osmanlı-Türk olgusuna yaklaşımları bakımından Weberyen çerçeveden ilerleyen yazının, Weber'in ideal tipler olarak kavramsallaştırdığı; fakat hiçbir yerde bütün yönleriyle mükemmel biçimde var olmayan niteliklerinin dahi, gerçeklik olarak kabul edilmesiyle (Sönmez, 2010, s. 49) ilerleyen yönetsel tutum olarak da tanımlanabilir.

Sonuncusunun ise ikinciyle bağlantılı olarak olgunun kendisinden değil, olması gerekenden hareketle analiz etmeyi, böylece, toplumsal gerçekliğe ilişkin tarihsel ve geçerli veriye ulaşmayı engellediği ortaya konulmaktadır. Çalışmada normatifleştirme olarak anılacak bu tutum da olan ile olması gereken olarak koyutlananların verili ve çizgisel-amaçsal bir tarih okumasıyla, gerçekliğin varlık-yokluk kategorileri içerisine hapsedilmesini imler. Bu durum bürokratların ve yöneticilerin öznel-iradî tutumlarıyla rengini alır. İşte, Osmanlı bürokrasisi olgusuna yaklaşımda kendini gösteren bu üç yönetsel tutumun neden olduğu sorunları örnekleriyle ortaya koyup sorgulamak, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bürokrasiye Weberyen/Avrupa-Merkezci Yaklaşım

Siyaset bilimi ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimler içerisinden gelişen ve bürokrasiyi tanımlamaya yönelik pek çok önemli girişim, bürokrasinin tarihsel gelişimini kronolojik bir sıralamayla, devlet örgütlenmesi öncesi ve sonrası şeklinde ayırarak onu iki basamaklı bir incelemeye tabi tutar. Sosyoloji alanı, daha çok modern

dönem öncesi ve sonrasında bürokrasinin toplumsal gruplarla, toplumsal gelişimle, tabakalaşma ve davranış kalıplarını içeren boyutlarıyla ilgilenir. Buna karşılık siyaset bilimi ve kamu yönetimi literatürü, odağını inceleme nesnesine, devlete ve devlet örgütlenmesine çevirir (Mouzelis, 2003, s. 1; Aydın, 2024, s. 5). Bu alanın iki basamaklı incelemesinde de modern öncesi döneme ilişkin olanları, daha çok Mısır, Roma, İran, Çin, Rusya, Osmanlı ve kısmen Germenlerin etkin olduğu Orta Çağ Avrupa devletleridir.³ Modern bürokrasi de daha çok günümüzün Batı devletlerini simgelemektedir. Kronolojik olarak belirlenmiş, coğrafi olarak koyutlanmış ayrımın bürokrasi tartışmalarındaki yansımaları, döneminin büyük Avrupalı bilim insanlarından ve bilimsel sosyolojinin kurucularından sayılan Alman Max Weber'in çalışmalarında buluruz (Blaut, 2000, s. 19). Fakat Weber'in bürokrasiyi kuramsallaştırmasının ve onu belirli "tip"ler

³ Ayrımın kökenini ve içeriğinin doldurulmasını Weber'den çok öncesine götürmek mümkündür elbette. 15. yüzyıldan itibaren Avrupalı seyahatçılar kimi zaman gördüklerini kimi zaman da duyduklarını aktardıkları ve büyük ölçüde birbirinin kopyası olan metinler, egzotik bir Doğu imgesinin yaratımına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Tavernier'in Osmanlıca bilmeden Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği seyahati, daha sonraları yine hiç görmediği halde Doğuyla ilgili yazan Montesquieu'nun görüşlerine kaynaklık ederken, bu seyahat notlarında ve özellikle elçilik raporlarında vurgu, yönetim ve askerî örgütlenme üzerinde toplanmıştır. Askerî örgütlenme ve yönetsel görevlilerin özellikle üzerinde durulması ve çoğu zaman abartıya kaçan betimlemelerin yoğunluğu, Avrupalıların pek çok kez Osmanlı'nın askerî yönüyle karşılaşmalarıyla ve onu alt edebilmenin ancak askerî örgütlenmesindeki üstün yönlerini bilebilmekle mümkün olduğu yönündeki görüşlerle ilişkilidir. Askerî örgütlenmenin mükemmelliğinin kimi zaman abartıya dönüşecek şekilde kaleme alınışı, daha sonraları Doğu aleyhine kullanılacak pratik ama güvenilmez materyalleri yaratmıştır. Bu konuda önemli bir tartışma için (bkz. Faroqhi, 2024, s. 227-277). Ayrımı dinsel farklılık ve dinsel geleneklerle meşrulaştıran bir başka örnek için (bkz. Hintze, 1975, s. 166, 315, 342). Ayrıca Weber'in Montesquieu'nun oryantalist fikirlerinden etkilendiğini, Montesquieu tarafından geliştirilen "doğu despotizmi" teorisinin Weber'in fikirlerine kaynaklık ettiğini belirten bir yazı için (bkz. Yılmaz, 2014).

üzerinden açıklamaya girişerek Batı bürokrasisinin özgünlüklerini Batı-dışı bürokrasiler üzerinden billurlaştırmaya dönük çalışmasının getirdiği ikilik (Sönmez, 2010, s. 55), Avrupa-merkezci bilgi ve anlayış birikiminin bir sonucu olarak kendini gösterir (Frank, 2010, s. 41-42; Göçek, 2023, s. 38).

Buna göre modern öncesi dönemin bürokrasileri, bürokratik örgütlenme açısından nüanslar gösterse de birbiriyle geleneksel olmaları bakımından benzeşirler. Bürokratik örgütlenmenin geleneksel yapıyla şekillendiği devletlerden kökleri en eskiye dayananları, bürokrasinin doğuşuna şahitlik etmiş;⁴ fakat bürokrasi, her ne kadar bu coğrafyaların çocuğu olsa da, doğası itibariyle patrimonyal bir özle bezenmiştir (Weber, 2012, s. 348; Weber, 2013, s. 57). Weber'e göre patrimonyal bürokrasinin kaynağında bulunan patrimonyal otorite "otoritenin temelde geleneksel olduğu, ancak güç sahibinin şahsi özerkliği yoluyla otorite uyguladığı duruma denir" (Weber, 2013, s. 62). Sultanın keyfî uygulamaları eğer bir gelenek hukuku ile sınırlandırılmamışsa diğer bir deyişle, sultanı sınırlamaya yönelik kurumsallaşmış bir ket vurucu yoksa, bu da "saltanat"/"sultanizm" ya da "Doğu sultanlığı" olarak adlandırılır (Weber, 2012, s. 63). Osmanlı Devleti'nin de içerisinde bulunduğu bu kategoride bürokrasi, sultanın kölelerinden oluşan ve "askerî" adı verilen yönetici sınıfı imler. Ontolojik olarak hareketsiz ve itaatkâr olan reaya ise yöneten sınıfın buyruklarına boyun eğen, Batı'dakilerden farklı olarak özgürlüklerden yoksun kolektif bir vergi kaynağıdır (Yılmaz, 2014, s. 51). Bu yönetici

⁴ Farazmand (2009, s. 2-3), bu doğuşun M.Ö. 10.000 yıl öncesinde, eski İran'daki insan uygarlıklarının en eski yerleşimlerinden biri olan antik Susa'ya kadar uzandığını belirtir. Ona göre bürokrasi, ilk olarak eski İran ve onun insanlık tarihine en eski iki prototip yazı alfabesinden biri olan Elam alfabesini kazandıran Elam imparatorluğunun bir parçası olarak, kitlesel ölçekte bir kamu yönetimi organizasyonu gibi hizmet etmiştir.

sınıfın mensupları, sultana sadakat bağıyla bağlı oldukları gibi, eğer makam satışına dayalı bir patrimonyal sistemde yer almıyorlarsa, sadakatlerini korudukları müddetçe, gelirlerini de tımar ya da arpalık yoluyla ve çoğu zaman hayat boyu temin edebilmiştir.

Modern öncesi dönemde Doğuda ortaya çıkıp kalıplaşan ve Orta Çağ Avrupa'sında da kısıtlı ölçüde görülebilen patrimonyal bürokrasi ise Weber tarafından bazı yokluklarla karakterize olarak tanımlanmıştır. Buna göre patrimonyal bürokraside idarî kadronun kendisinde olmayan şu özellikleri ön plana çıkar: rasyonel biçimde oluşturulmuş bir hiyerarşi, önceden kurallarla belirlenmiş bir işin gerektirdiği yetenekler, sözleşmeye dayalı ve belirli bir atama ve terfi sistemi, alanla ilgili eğitim, nakdi olarak ödenen düzenli maaş sistemi (Weber, 2012, s. 348). Bu nitelik ve özelliklerin yokluğu hem modern öncesi dönemde ortaya çıkan Doğu bürokrasisinin nasıl tanımlandığına ilişkin görüşü hem de modern, diğer bir deyişle, Batıyla özdeş bürokrasinin neleri kapsadığını somut bir biçimde ortaya koyar.

Weber'in Doğu bürokrasisine ilişkin görüşleri belli bir tarihsel dönemin ürünüdür. 19. yüzyılda çizilen Batı ve Doğu toplumlarının ekonomik ve kültürel/dinî zihin dünyası arasındaki derin ontolojik farklılığa ilişkin üretilen bilgi haritası, Weber'i de etkilemiştir (Said, 2013, s. 271). Doğulu bürokrasiye ilişkin Weberyen bakış açısının köklerinde, Orta Çağ'dan itibaren gelişen ve 19. yüzyılda birdenbire tersine çevrilen bir Doğu imgesi yatmaktadır. Örneğin Doğuya ticaret, misyonerlik, seyyahlık ve diplomasi için yolları düşenlerin yazıları, özellikle Osmanlı Devleti'nin gücü ve iktidarıyla ilgilenen elçilerin 15. ve 16. yüzyıl raporları, bugünkü anlatıların tersine, Osmanlı askerî ve bürokratik örgütlenmesi hakkında farklı bir resim çizerler. Bu dönemdeki tarihsel koşullar, Doğu'nun askerî üstünlüğü ile damgalıdır ve Doğu, özellikle de Osmanlı bürokrasisi, örnek alınacak yönler barındırmaktadır. Dönemin elçilik raporları, Osmanlı

bürokrasisi ve askerî örgütlenmesini merkezine alır. Bu tercih, Batı açısından güçlü bir askerî tehdit oluşturan devletin işleyişini ve iç yapısını ortaya koymayı, Batı'nın askerî ve bürokratik açıdan hangi konularda eksik olduğunu göstermeyi amaçlamanın bir sonucudur (Wallerstein, 2007, s. 33; Çırakman, 2001, s. 52; Yılmaz, 2014, s. 53-55). Örneğin Çırakman'ın (2001, s. 52) Kanuni döneminde Avusturya Büyükelçiliği yapmış Ogier Ghislain Busbecq'in elçilik raporundan aktardığına göre, Osmanlılar devlet görevlerinde soyluluğu değil; liyakati göz önüne alırlar. Raporda Osmanlı bürokratik yapısının ve liyakatin Batıdakilerden farkı şöyle vurgulanır:

İtibar, onurlar, makamlar vb. erdem ve liyakatın ödülleri; öte yandan, ahlaksızlık, tembellik ve hareketsizlik, dünyanın en aşağılık şeyleri arasında yer alır. Bu sayede onlar gelişir, güç kazanır ve imparatorluklarının sınırlarını her geçen gün daha da genişletirler. Ama biz Hristiyanlar, utanç verici olsa da söylemek gerekirse, bambaşka bir şekilde yaşıyoruz (...) (Busbecq'ten akt: Çırakman, 2001, s. 52)

Adına daha sonra patrimonyalizm ya da daha ileri hali olan sultanizm adı verilecek olan örgütlenme yapısına ilişkin anlatılar, giderek teorik bir hale getirilmeye başladığında Doğulu bürokrasinin ayırt edici özellikleri de pejoratif biçimde yeniden formüle edilerek belirginleştirilmeye başlanır. Buna göre, askerî ve bürokratik örgütlenme yapısının gelişkin olduğu Osmanlı gibi Doğu'nun patrimonyal devletleri, güçlerini devşirme ya da köleliğe dayalı ve sadakatini yalnız sultana gösteren ordularından alır. Tıpkı patrimonyal orduda olduğu gibi Doğu devletlerinde kabaca sultanların ve kralların hizmetlerini gören görevliler, hizmetçiler, maaş yerine tımar ya da arpalık gibi ödemeler ya da aynî karşılıklarla iş gören modern öncesi bürokrasi, bir kral ya da sultanın sadık hizmetçilerinden oluşan bir yapıyı imler. Doğu hakkındaki elçilik raporları ve diğer gezginlerin kişisel gözlem ve anlatılarına dayanan bu imgeler, daha sonraki dönemlerde modern öncesi bürokrasiyi modern bürokrasiden ayıran

özellikler olarak sıralanacaktır. Bu özellikler, güçlü ve kadir-i mutlak bir yöneticinin hükümranlığını idame ettiren patrimonyalizm ya da sultanizme dayalı bürokrasinin, modern bürokrasiden farklılaştığı/ona erişemediği noktalar olarak tanımlanacaktır. Özellikle Montesquieu'nun, bu seyahat ve elçilik raporlarını olgusal gerçekler olarak kabul edip Osmanlı ve İran örneklerini Doğu ve Batı arasındaki aşilamaz farklılıkları göstermek üzere yeniden yorumlaması bu sürecin uğraklarından biridir. Onun, Osmanlı örneğini yalnızca hukuk devleti ilkesinin değil, rasyonel bir devlet örgütlenmesi için gerekli olan toplumsal ve iklimsel koşulların da yokluğu ile açıklaması, Osmanlı ve diğer Doğu devletlerini Batının karşısında konumlandırmanın dayanak noktası olur. Doğu'nun modern öncesi, irrasyonel, baskıcı, durgun, yozlaşmış, değişime ve yeniliğe kapalı, çürümüş devleti ve onun bürokratik yapısı ile umursamaz, itaatkâr, köleleşmiş toplum formu karşısında, rasyonellik ve hukuk devleti ile karakterize olan Batı bürokrasisi ve gelişkin sivil toplum modeli ön plana çıkmaya başlar (Çırakman, 2002, s. 117-118). Batı-Doğu ikiliği sabitse de ikiliğin taraflarının nasıl tanımlandığı, zamanla değişir. Bürokrasiye ilişkin Avrupa-merkezci ikiliğin billurlaştırılması ve kuramsal-bilimsel bir sav olarak sunulması ise Max Weber'i bekleyecektir.

Modern devletlerin bürokratik örgütlenmelerini temsil eden Batı bürokrasisi ise ayırımın ve ikiliğin diğer basamağını oluşturur. Batı Avrupa'nın henüz Orta Çağ'da gelişen bazı dinamikleri, devletlerin ve egemenlik biçimlerinin değişip dönüşmesine sahne olur. Savaşları finanse etmek, dış tehditleri bertaraf etmek ve yeni sömürge toprakları ele geçirmek amacıyla vergi gelirlerini artırmak ve askerî örgütlenmeleri genişletmek temel bir hedef haline gelir. Bu iki itkiyle birlikte 18. yüzyıldan itibaren hızlanan siyasî ve idarî merkezileşme, ulusal bir piyasanın inşası için vazgeçilmez bir koşul olarak öne çıkar ve bu durum, Batı bürokrasisinin kaderini köklü bir dönüşüme uğratar.

Askerî hesaplama teknikleri, hiyerarşik yapı, sıkı disiplin, koordineli birliktelik gibi rasyonel öncüllerin görüldüğü modern orduların gelişimi, Batı'da sivil bürokrasinin de gelişimine öncülük etmiştir. Askerî örgütlenmelerin ve hazine gelirlerinin artırılmasına yönelik yönetsel girişimler, iç içe geçerek gelişmiştir. Weber'in bürokrasi kuramında da öne çıkan bu askerî ve yönetsel örgütlenmeyi bağdaştıran, köklerini birbirine bağlayan açıklama, sonraları da pek çok kez kaleme alınarak desteklenmiştir (Tilly, 2001, s. 116-117; Landa, 2006, s. 109; Ertman, 1997; Miewald, 1970, s. 130; Brockling, 2008, s. 30-31). Çünkü modern öncesinin Doğu bürokrasisi ile modern dönemin Batı bürokrasisini ortaya çıkaran gelişmelere öncülük eden askerî örgütlenmelerin yapısal farklılıkları, her iki bürokrasinin de farklı mecralarında şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Buna göre Doğu'nun yozlaşmış ve teknik gelişmelerden bihaber askerî örgütlenmeleri, tıpkı sivil bürokrasileri gibi, çağı yakalayamayıp geride kalmıştır. Gelgelim rasyonelliğe dayalı modern tekniklerle bezenmiş Batı'nın modern askerî örgütlenmeleri ya da modern orduları, deyim yerindeyse, yeni bürokratik örgütlenme tipinin akıl hocası, devindiricisi işlevini görmüştür.

Sözü edilen gelişmeler, modern öncesi bürokrasi ile modern bürokrasi arasındaki farklara yeni kertikler atılmasını sağlamıştır. Bir yandan askerî ve teknik alanındaki gelişmeler diğer yandan Doğu ile Batı arasındaki ayırt edici unsur sayılan belli başlı özellikler, ayrımı pekiştirmek üzere, çoğu zaman *ahistorik* bir yöntemi takip etmek pahasına işaretlenmiştir. Gelişkin bir sivil toplum, kralın karşısında dengeleyici ve adem-i merkeziyetçi bir unsur olarak aristokrasi ve burjuvazi, sözleşme, demokrasi ve uzlaşma geleneği, ticari ağlarla örülü gelişkin kentler, hukuksal sınırlarla korunup kuşatılmış özel mülkiyet hakları, otonom yerel yönetimler, rasyonel düşünce ve dinden bağımsızlaşma, devrimler vs., tıpkı yasal-ussal bürokrasi gibi, Batı'ya

özgülenmiştir. Elbette Batıda olmayanlar da bunların yokluğu ile tanımlanır: “kayıp orta sınıf, kayıp şehir, siyasî hakların noksanlığı, devrimlerin yokluğu. Ortadoğu toplumunun bu eksik özellikleri, İslam medeniyetinin neden kapitalizmi üretmediğini, modern kişilikler yaratamadığını ya da kendisini seküler, radikal bir kültüre dönüştüremediğini açıklamaya hizmet etmektedir” (Turner, 2014, s. 81). Yalnızca seküler bir kültür yaratımı değil, demokrasi karşısında despotluk, otonom yerel yönetimlerin, yeniliklere açık toprak sahiplerinin, girişimci burjuvazinin, ticaretin külliye görülmezliği vs. de bu yokluklar kategorisine dahil edilebilir.

Batıya özgü modern bürokrasinin ortaya çıkışının ve olgunun kavramsallaştırılmasının tarihi ise yenidir. Ulus-devlet örgütlenmelerinin ortaya çıktığı dönemde, Batı’da bürokrasi kavramı önem kazanmaya başlamıştır. Büroların egemenliği anlamına gelen kelime, Fransız fizyokrat Vincent de Gournay tarafından 1765 yılında ilk kez kullanılmış ve daha sonra Max Weber, bürokrasiyi kavramsallaştırarak sistematik hale getirmiştir. Kavram, komuta birliği, yapılandırılmış bir hiyerarşi, disiplin, iş bölümü, uzmanlaşma, kayıt tutma gibi unsurları içerir. Ayrıca, işe alım ve terfide liyakat esasını, üretim araçlarının sahipliğinden ayrılmayı ve yasal-rasyonel bir düzeni simgeler (Weber, 2013, s. 56-64). Weber’in ideal tiplerinden biri olan bu yasal-ussal bürokrasi tanımı, sosyal bilimlerde içerisinded bürokrasinin klasik tanımı olarak da kabul edilir (Farazmand, 2009, s. 5). Bürokrasinin genel tanımı ise modernleşme ile koşut olarak açıklanır. Öyle ki Turner’e (1992, s. vii) göre Weber’i anlamak, modernleşmeyi anlamak demektir.⁵

⁵ “Weber, modernleşmenin temel bileşenlerini, toplumun çeşitli alanlarının giderek artan bir şekilde rasyonelleşmesi, gerçekliğin büyüsünün bozulmasına neden olan artan bir sekülerleşme, bürokratikleşmenin geri döndürülemez bir şekilde gelişmesi ve değerlerin ve inançların giderek çoğullaşması olarak tanımlamıştır (...) Özerk

Modern bürokrasinin filizlendiği Batı'nın -her ne kadar tarihsel süreçler farklı olsa da (Dreyfus, 2007, s. 22-23)- ortaklaştıkları belli başlı özellikler, bürokrasiye yukarıda sayılan niteliklerini bahşetmiştir. Fransa'da *ancient regime*'in mutlakiyetçi uygulamaları ve Fransız Devriminin anayasal sonuçları, İngiltere'de kral ile aristokrasi arasındaki çekişmelere rağmen atama yetkisinin kralın elinde olması, Amerika'nın çok daha geç bir zaman diliminde, yağma sisteminin (*spoil system*) ağır sonuçlarıyla yüzleşmesi, gücün ve iktidarın merkezileşme süreçlerini pekiştirerek bürokrasinin bugünkü halini almasına ön ayak olmuştur (Dreyfus, 2007). Bu özgün tarihsel koşulların yanında, Weberyen yazın içerisinde, modern Batı bürokrasisinin gelişmesi, Batı'nın genelleştirilmiş bazı ortak özelliklerine atfedilir. Rasyonel kapitalizmin bileşenleri olarak anılan bu özellikler arasında "batının 'biricikliği/eşsizliğini'ni imleyen özgür kentler, otonom bir tüccar sınıfı, dünya hakimiyetini amaçlayan bir etik anlayışı yer alır" (Turner, 1992, s. 75). Bu özgünlükler, yukarıda da değinildiği gibi, Batı bürokrasisinin içine doğduğu özgün koşulların biricikliğini simgelerken aynı zamanda Doğu'nun payına düşen yokluklarıdır.

Bürokrasiye ilişkin bu ikili yaklaşım, Weber'den sonra da derinleştirilerek sürdürülür. Modern Batı bürokrasisinin özellikleri, Weber'in genelleştirmeleri ve yasal-ussal otoritenin bir tezahürü olarak rasyonel bürokrasinin bileşenlerini ve ideal tipini oluşturur. Bir yanda patrimonyal bürokrasinin izlerini taşıyan ve tarihin gelişim aşamaları içerisindeki "en yükseği" temsil eden modernleşme sürecine geçememiş toplumlar, diğer yanda rasyonel bürokratik örgütlenmesi, demokratikleşmiş ve modernleşmiş kurumlarıyla birlikte Batı

liberal bireyin devlet düzenlemesinin demir kafesi içinde kayboluşu, bilimin irrasyonel dini arayıştan doğuşu, idarî makinenin yayılmasıyla karizmatik otoritenin düşüşü, büyük ölçekli idarî yapılar karşısında mahrem olanın aşınması, Tanrı'nın ölümü ve yaşam dünyasının çoğullaşması (...)" (Turner, 1992, s. vii).

biricikliği karşı karşıya getirilir. Bu karşı karşıya getiriliş, kamu yönetimi alanında, özellikle karşılaştırmalı çalışmaların ortaya çıkışına öncülük etmiştir. Bu çalışmaların başlangıcını Weber'e kadar götürmek mümkün olduğu gibi, takipçileri Weber'in bürokrasiye ilişkin analizlerini Doğu-Batı, patrimonyal-yasal ussal, irrasyonel-rasyonel, statik-dinamik, baskıcı-demokratik şeklindeki ikilikler yoluyla açıklamaya devam etmişlerdir.⁶ Bu nitelikteki çalışmalardan özellikle sosyoloji alanından beslenenler, aşağıda değinileceği üzere, Weberyen bürokrasi şemasının Türkiye'ye "çarpık" bir aktarımını da (Sönmez, 2010, s. 49-57) aynı kanallar üzerinden sağlamıştır. Edward Shils'in merkez-çevre, S. N. Eisenstadt'ın tarihi bürokratik imparatorluklar yaklaşımlarından hareketle, başı Şerif Mardin ve Metin Heper gibi sosyal bilimcilerin çektiği Osmanlı-Türkiye bürokrasisini inceleme konusu edinen yazarlar, Weberyen bürokrasiye ilişkin açıklama biçimini Osmanlı-Türkiye olgusuna uyarlamışlardır. Weberci patrimonyal ya da sultanizm geleneği açıklamalarına bağlı kalarak Osmanlı'da iktidarın bürokratik örgütlenmesini ele alan bu yazarlar, Avrupa-merkezci bakış açısını yeniden üretmeye, uyarlamalarıyla devam etmişlerdir.

Bu uyarlamalar, Avrupa-merkezci bir çerçeve içerisinde birbiri içerisine geçmiş üç önemli yöntemsel sorun doğurur. Bunlardan birini ikilikler üzerinden bürokrasi kuramlarını ele almak oluştururken (dikotomi kurma); ikincisi rasyonel, liyakate ve hukuksal kurallara dayalı modern Batı bürokrasisinin geri kalanlar için bir örnek şablon

⁶ Karşılaştırmalı kamu yönetimi içerisinde Batıdaki ve Batı-dışı devletlerin bürokrasilerini karşılaştırmalı ve Weberyen bir çerçevede inceleyen bazı kaynaklar şunlardır: Burger (1957); Merton vd. (1952); Riggs (1964). Bu çalışmalar hakkında kısa bir değerlendirme için (bkz. Rathod, 2007, s. 1-22). Bu çalışmaların Türk kamu yönetimindeki önemli bir örneğini Metin Heper'in (1973) *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş* isimli kitabı teşkil eder.

teşkil etmesidir. Çünkü “içerisi yenilenir, dışarısı taklit eder” (Blaut, 2015, s. 11). Kalkınma ve gelişmeyi amaçlayan devletlerin, modern bürokrasiye ilişkin bu şablonun izini sürerek çizgisel bir tarih hattını takip etmesi, onları ilerletecek yegâne yol olarak sunulmuştur. Böylelikle üçüncü sorun belirir: Olan ve olması gereken arasına çekilmiş kalın bir çizgi ile Batı bürokrasisi, erişilmesi gereken hedef olarak Batılı olmayanların önüne konulmuştur, zira “sorunlar karşısında tek çıkış yolu, Batı modelini taklit etmekten geçer” (Amin, 2014, s. 14). Aşağıdaki bölümde, Osmanlı-Türkiye bürokrasisi olgusunu Weberyen yaklaşımı izleyerek inceleyen Mardin ve Heper’in genel görüşleri ve uyarılama yolları tartışılacaktır.

Weberyen Bürokrasi Anlayışının Osmanlı-Türkiye Olgusuna Uyarlanması

Weberyen bürokrasi yaklaşımını, ürünü olduğu toprakların dışında bir tarihsel düzleme yerleştirerek olguyu analiz eden görüşler, oluşturulan şablondaki ikiliği belirleyen ve belirlenen karşıtlığı içerisinde ele alır. Weber’den E. Shils’e uzanan merkez-çevre yaklaşımı ve Eisenstadt’ın geleneksel otorite ve merkezî imparatorluk analizi, Mardin’in ve Heper’in fikirlerinin ana kaynaklarıdır. Weber-Eisenstadt çizgisinin Mardin’in görüş alanına giren uğrakları, toplum ve devletlerin örgütlenme ve yapı biçimleri, otoritenin almış olduğu çeşitli biçimler, devletlerin merkezileşme aşama ve süreçleri, bürokratik yapılanışların ortaya çıkışı ve toplumları birbirinden ayıran çeşitliliklerdir. Mardin, Shils’in geliştirdiği merkez-çevre yaklaşımını Weber ve Eisenstadt’ın analizleriyle yoğurarak Osmanlı-Cumhuriyet tarihini analiz eder (Karakoç, 2019, s. 35-36, 49). Metin Heper ise fikirlerini Mardin’in uyarlayarak temelini attığı kültürel odaklı merkez-çevre yaklaşımının üzerine kurumsal yapıyı bina ederek geliştirmiştir.

Belirlenen ve belirleyen karşıtlığı üzerine yerleştirilen ve merkez-çevre ikiliği üzerine geliştirilen literatürün ortak noktası, toplumun ve siyaset

mekanizmasının alt birimlerinin bütün olanın (merkez) parça olanı (çevreyi) dönüştürme potansiyelidir. Değerler, kurumlar ya da devletle somutlaşan merkezin toplumsal ilişkileri yeniden üretme biçimi söz konusu edilmektedir (Açıkel, 2006, s. 31). Dolayısıyla bu tip açıklamalarda toplumsal ilişkilerin kurulması ve yeniden üretilmesinde başrol devlete veya kurumlara verilmiş; bürokratik aygıtlar değerler sisteminin oluşmasında başat aktör olarak görülmüştür (Yılmaz, 2012, s. 124). Bu şablonda Mardin, Osmanlı'ya uzun ömürlü bir merkez ile karmaşık ve incelmış bir kurumlar şebekesi tarifine yerleştirir (Mardin, 1990, s. 30). Batı'yla Osmanlı arasında yaptığı karşılaştırmayla modernleşme sürecinde ve merkez-çevre ilişkisinde Osmanlı'da nelerin olmadığını saptar. Batı'nın feodal temelleri, merkezin çevreyle uzlaşma içerisinde bütünleşmesine olanak sağlamıştır. Çevresel toplum güçleri görece özerk biçimde kurumsallaşabilmiş ve yasal tanınmaları gerçekleşmiştir. Mardin'e göre Osmanlı'da ise merkez-çevre ilişkisi, tek boyutluluk, kopukluk, gerilim ve çatışmayla karşılık bulur (Mardin, 1990, s. 27-32).

Yaklaşımın ana omurgası, merkez konumunda bulunan resmi görevliler ya da bürokratlar (yaklaşım, bu ikisi arasındaki tarihsel farklılığın ne anlama geldiği hakkında sessiz kalır) ile çevre kategorisinde yer alan yönetilenler karşıtlığı üzerine kuruludur. Karşıtlık, tarihsel ve toplumsal koşullar değil; siyasî ve kültürel (özellikle de din) gibi üst-yapısal özellikler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Buna göre, sultanın köleleri olarak gayrimüslim unsurların resmi görevliler haline gelmesi, çevre kategorisinde yer alan kesimlerde hoşnutsuzluklar doğurmuş ve sultan bu görevliler eliyle bölüşüm ve adalet mekanizmasını kurmanın yollarını bulmuştur (Mardin, 1990, s. 34). Mardin'in yaklaşımında resmi görevliler, bütünüyle sultana sadık ve hanedanın amaçlarının gerçekleştirilmesi için tüm benliklerini ortaya koymuş kişilerdir. Hem köle hem de seçkin

kesim olarak anılan bu görevliler, vergilerden muafiyet gibi çeşitli ayrıcalıklara sahiptirler. Öyle ki Osmanlı'da ticaretle uğraşan kesimlerden daha zengin olabilmişlerdir. Ülkenin önde gelen "yurttaşlarının" tüccarlar değil de resmi görevliler olması, merkez-çevre arasındaki ayrımı perçinler ve bu ayrımın önemli göstergelerinden biri olarak sunulur (Mardin, 1991, s. 34-35).

Mardin'in merkez-çevre yaklaşımını siyasal ve kurumsal bir düzeye taşıyan Heper, karşıtlığı, genel çıkarı önceleyerek modernleşmeyi savunan bürokratik elitler ile taşranın değerlerini koruma misyonu üstlenen milli iradeyi temsil eden siyasal elitler arasında yeniden üretir (Kaliber, 2007, s. 116). Devleti güçlü olmakla nitelerken Heper, siyasal seçkinleri denetim altında tutma çabasında olan, aşkın nitelemesiyle ise daha çok özel çıkarın yaşam alanını daraltacak şekilde genel çıkarı amaçlayan bir devlet olgusu resmi çizer (Heper, 2018, s. 8-9). Devleti toplumdan özerk ve egemen bir özne olarak kabul eder ve siyasal hayatı devlet nosyonu, geleneği ve olgusu gibi devlet merkezli analizlerden üretilen kavramlarla inceler.

Heper'in bürokrasiye ilişkin açıklaması, bu devlet-merkezcilik yaklaşımı ile billurlaşır. *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş* kitabındaki "karşılaştırma", bir yönüyle pozitivist bir yöntemi imlerken diğer yönüyle "devletlilik dereceleri", siyasî tarih ve gelenekler üzerinden çoklu bir analiz yapılmasına olanak tanır (Heper, 2018, s. 39-41) Heper, Osmanlı-Türkiye tarihine Fransa ve İngiltere'yle karşılaştırmalı olarak baktığında, Batı'daki dengeleyici güçler tarafından denetlenen bir merkezin olduğu feodalizmi, Osmanlı'da görmez. Osmanlı'daki yapıyı, merkezin çevreyi tamamıyla etkisiz kıldığı patrimonyalizmle tarifler. Heper'de merkezle çevre/kenar arasındaki ilişki gerilim, çatışma-bütünleşme ve meşruiyet krizi kavramlarıyla ifade edilir. Mardin'e atıf verilerek bürokratik merkezin çevreye kuşkucu yaklaşımı ile çevrenin başına buyrukluğu arasındaki

gerilimin, merkezin çevreye gelişigüzel davranmasına sebep olduğu belirtilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan bakiye çatışmalı devlet-toplum mirası, aşkın devlet ve zayıf toplumdur

Heper'e göre, her dönemde baskın rolde olmasıyla Osmanlı-Türkiye bürokrasisi süreklilik ve statiklik özelliği gösterir; bu nedenle *tarihi bürokratik imparatorluklar* kategorisinde yer alır. Bürokrasinin aşırı özerklik kazanması ve siyasete müdahil olması, onun bu kategoride değerlendirilmesinin nedenidir (Heper, 1974, s. 1-32). Osmanlı ve Türkiye'de bürokrasi, siyasal sistem içerisinde öyle bir derecede özerklik elde etmiştir ki siyasal sistem üzerinde egemenlik kurarken, toplumdaki diğer gruplarla ilgisi kesilmiştir. Bu kopukluk alabildiğine geniştir, işte tam da bu yüzden Heper, merkez-çevre ikiliğini ve zıtlaşmasını daha da güçlendirerek bu ilişkiye "merkez-kenar ilişkisi" adını verir.⁷ Devlet ekonomik ve malî düzenlemeleri, toplumsal kesimlerin bir talebi ya da nesnel koşulların dayatması olarak değil; bürokratik elitlerin öznel tercihi doğrultusunda ve sonucunda yapmıştır (Heper, 1973, s. 32). Burada bürokratik elitlere, modernleşme sürecinin temel aktörleri olarak sistem içinde birincil ve merkezi konum verilmiştir. Bu kişi veya grupların söylem ve eylemleri, siyasetle ilişkileri belirleyici rodedir. Heper'in değerlendirmesinde kamusal hayatın inşası ve yeniden üretilmesinde toplumsal ve ekonomik boyutların ötelenmiş; kurumsal bir özne olarak devlet ve toplumsallığından sıyrılan bürokratların davranış ve tutumlarına öncelik verilmiştir (Kaliber, 2007, s. 114).

Weberyen bürokrasi yaklaşımının Osmanlı-Türkiye olgusuna çeşitli kanallarla aktarımı ve uyarlanması, Weberyen bürokrasi tanımının

⁷ "Merkez- çevre kavramlaştırmasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğu varsayımı saklıdır. Kenar sözcüğü ise böyle zorunlu bir etkileşim varsayımını beraberinde getirmemektedir" (Heper, 1980, s. 3).

kendisine yöneltilmiş pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. Bürokrasinin ve devletin farklı toplumlardaki ortaya çıkışını, gelişimini ve tarihsel özelliklerini kültürel bir temelde ele alan bu yaklaşımın Avrupa-merkezci niteliği ve bununla ilişkili yöntemsel sorunları, bugüne değin pek çok araştırmanın konusu olmuştur.⁸ Gelgelelim, Osmanlı-Türkiye bürokrasisinin Weberyen kavranışı üzerine tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarından yararlanan kamu yönetimi disiplini, henüz yeterli bir eleştirel yazın birikimi oluşturamamıştır.⁹

⁸ Yalnızca bürokrasiye odaklanmamakla birlikte Avrupa-merkezci yaklaşımları eleştiriye tâbi tutan kaynaklar arasında öne çıkanlar şunlardır: Said (1991; 2013); Amin (2014); Blaut (2000); Wallerstein (2007); Frank (2010). Patrimonyalizm ve “güçlü devlet geleneği” tezinin eleştirileri için bkz. Dinler (2003); Güngen ve Erten (2005); Aydın (2006); Açıklık (2006); Sönmez (2010); Sümer (2010); Varel (2020); Doğan (2011); Göçek (2023, s. 38-46).

⁹ Kamu yönetimi disiplininin bürokrasinin gelişimine ilişkin başvurduğu kaynaklar, özellikle tarih alanı içerisindedir. Örneğin Carter V. Findley’in Türkçeye çevrilen *Kalemiye’den Mülkiye’ye* (1996) ve *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform* (2014) adlı eserleri, kamu yönetimi alanındaki bürokrasi çalışmalarında önemli bir yer tutar. Bu eserlerde, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren hâkim olan patrimonyal devlet anlayışının, modernleşme sürecinde geniş ölçüde etkisini sürdürdüğü savunulmaktadır. Findley’e göre, modernleşmeye yönelik hamleler, patrimonyal toplumsal ilişkilerle iç içe geçerek ilerlemiştir. Ona göre himayecilik, kayırma ve haneye dayalı patrimonyal devlet anlayışının ortadan kaldırılmaması, modern bürokrasinin tüm veçheleri ile ortaya çıkışına ve yaygınlaşmasına ket vurmuştur. Karen Barkey *Eşkîyalar ve Devlet* (1999) adlı kitabında, Osmanlı devlet-toplum ilişkilerinde keskin kırılmalar, rekabet ve karşı karşıya gelişlerin yaşanmadığını gösterir. Barkey, bu durumu Osmanlı Devleti’nin “patrimonyal tabiatı, devlet-toplum ilişkilerinin karşılıklı koruma ve sadakate dayalı yapısı” ve pazarlık usulünün yaygınlığıyla ilişkilendirir. Aynı şekilde, Halil İnalcık’ın *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet* (2000) adlı kitabı da Osmanlı Devleti’ni patrimonyal kavramıyla açıklamaktadır. Bu eserler, kamu yönetiminin bürokrasi açısından beslendiği tarihsel kaynaklara dair örneklerdir.

Weberyen Bürokrasi Uyarlamalarının Yöntemsel Tutumları Üzerine Saptamalar

Son dönemlerde yapılan birkaç önemli çalışma dışarıda bırakılırsa,¹⁰ Türk kamu yönetimi disiplini içerisinde bürokrasi çalışmalarının önemli ölçüde Weberyen açıklamaların etkisi altında olduğu ifade edilebilir. Fakat bu açıklama biçimleri, kökeninde taşıdığı Avrupa-merkezci yaklaşımlara içkin bazı yöntemsel sorunları da aktarım yoluyla alana taşımaktadır.

Tıpkı Doğu-Batı, geleneksel-modern, patrimonyal-yasal ussal, irrasyonel-rasyonel bürokrasi ikiliklerinde olduğu gibi Osmanlı-Türkiye bürokrasisi merkez-çevre, merkez-kenar, bürokrasi-toplum, bürokrasi-siyaset gibi ikilikler yoluyla ele alınmaktadır. Öte yandan Weber'in çizdiği çerçevede rasyonel, yasal-ussal bürokrasi tipi olarak idealleştirilen Batıya özgü biçimi, olması gereken şeklinde imlerken Osmanlı-Türkiye'nin bürokrasi olgusu, belirlenen ideallerin yokluğu ile karakterizedir. Olan ve olması gereken arasında belli başlı farklılıklar, kendini göstermiştir. Yokluklar, verili kabul edilen modern bürokrasi şablonundan sapma olarak görülmekte; bugünkü siyasal, yönetsel açmazların gerekçesi olarak sunulmaktadır. Bu doğrultuda, Osmanlı-Türkiye'nin bürokrasi olgusuna Weberyen tarzda yaklaşan açıklama biçimleri, yöntemsel açıdan dikotomi kurma, normatifleştirme ve şablonlaştırma olarak tanımladığımız üç yöntemsel tutumu, sorunlarıyla birlikte yeniden üretmekteledir.

Mardin, ona şöhretini kazandıran ünlü makalesine Shils'in yaklaşımının ana teziyle başlamış, "toplumun bir merkezi olduğunu" tekrarlamıştır (Mardin, 1990, s. 30). Bu sav, mantıksal olarak her toplumun bir merkezi var ise her toplumun aynı zamanda merkezi

¹⁰ Örneğin Ertürk Keskin (2009, s. 29-52); Çelik (2022); Aydın (2024).

olmayan ve merkeze tabii olmak durumundaki başka bir kategoriye de zorunlu olarak yanına çağırılmaktadır: merkez olmayan ya da çevre. Yukarıda değinildiği gibi, Mardin açısından merkez ve çevre devlet ve toplum ikiliğini, ayrımını ifade eder. İkilik ve ayrımın temeli ise yine onun tarafından Osmanlı'nın kuruluş dönemine kadar götürülür. Buna göre Osmanlı'nın kuruluş döneminde çevre kategorisi içerisinde yerleşik kentlileri rahatsız eden göçebeler, taşralı nüfuzlular, cemaatler, farklı dinlere mensup gayrimüslimler ve sapkın dini gruplar bulunmaktayken tam karşısında, bu gruplarla ilişki kurmada ve nüfuz etmede yetersiz kalan ontolojik bir bütün halindeki merkez bulunmaktadır. Devlet ve toplum ya da merkez ve çevre arasındaki ayrımın keskinliği, gevşek bağları beraberinde getirirken, bu bağların karşıtlığını pekiştiren bir unsur, bürokrasi örüntüsü içinde, sultanın köleleri olarak ona hizmet eden görevlilerin, gayrimüslimler arasından seçilmiş olmasıdır (Mardin, 1990, s. 30). Bu görevliler alabildiğine bütünleşmiş bir yapı sergilerler, sultana hizmette kusur etmeyip iktisadî olarak da bütün çevre unsurlarından, hatta tüccarlardan bile daha zenginlerdir, toprağı ve ekonomik faaliyetleri ustaca denetim altında tutmayı bilirler. Topraklar ise sultanın mülküdür ve miras bırakılmasına izin verilmez (Mardin, 1990, s. 33-34). Yine de Mardin tarafından sık sık vurgulanan "köle bürokratlar"ın (Mardin, 1991, s. 37) aynı zamanda tüccarlardan ve diğer toplumsal gruplardan daha zengin olması durumu ilginçtir.

Mardin'in çizdiği çerçevede, toprağın sahibi olan sultan ile sahip olduğu zenginliği ve merkezle çevre arasındaki uçurumun açılmasını pekiştiren devşirme devlet görevlileri arasında, bir çatışma emaresi yoktur ya da siliktir. Çevre ise bölük pörçük olduğundan merkez karşısında dirençli değildir. Mardin'in anlatısında sultana sadık olma ve liyakatle göreve gelmeyle karakterize olan bürokratlar, mülk konusu olan toprağın sahibi olmadıkları halde, zenginlikte

rakipsizdirler. Fakat merkezden keskin biçimde ayrılmış olan ve çevre kategorisinde yer alanlar ise hem taşralı eşrafı hem göçebeleri hem de dinsel grupları, gayrimüslim unsurları ve cemaatleri içermektedir. Bu birbirinden farklı toplulukların ortak özelliği ise merkezde yer almamaktan öteye geçmez. Pek çok özelliği birbirine benzemeyen bu büyük kitleleri bir arada tutanın ne olduğu sorusuna gelindiğinde Mardin'in yanıtı, hem merkeze hem de birbirine gevşek bağlı otonom toplulukların varlığı ile ilişkilidir. Buna karşın, Shils'in çerçevesinde merkez ve çevre arasındaki bütünleştirici unsurlar, değerler ve inançlarla ilişkilidir. Bu unsurlar, merkezî değerler sistemini oluşturur. Merkezî değerler sisteminin yayıcısı ise merkezde yer alan kurumlar ağı içerisindeki görevliler ve onların rolleridir (Shils, 1982, s. 93-94; Açıklık, 2006, s. 37). Osmanlı toplumunu merkez-çevre paradigması ekseninde ele alan Mardin'in anlatısında ise bürokratlar ile toplum arasında derin kopukluklar vardır. Bu durum değer yayıcısı (değer, *din u devlettir*) konumunda bulunan bürokratlar ile alıcı konumundaki toplumun ne şekilde bir etkileşim kurduğu, konusu din olan ve merkezden yayılan değerlerin bu derin kopukluk içerisinde nasıl yayıldığı hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır.

Öte yandan devletin "patrimonyal" niteliği ve "patrimonyal bürokratlar"ın etkinlikleri sayesinde bu toplulukları denetleme, gözetleme ve haklarında bilgi toplayıp rol biçmek için envanter tutma etkinlikleri sürdürülür, sultanın mutlak gücü, bu denetimi zorunlu kıldığı gibi patrimonyal bürokrasiyi de genişletir (Mardin, 1990, s. 179). Fakat bir yanda gevşek bağlarla bir arada duran topluluklar diğer yanda denetim ve gözetimin merkezleşmiş bir düzeyde ulaşım ve iletişim araçlarını gerektiren yapısına rağmen bu koşulların yokluğu çelişkisi, apaçık ortada durmaktadır. Çelişki, gevşek bağlı bu toplulukların, dönemin en gelişkin teknolojisiyle bile ne derecede merkezin denetimi ve gözetimi altına alınabildiği sorusunu

beraberinde getirmektedir. Hem Mardin'in hem Heper'in çerçeveleri, merkezin mülkiyetin kontrolü, sultanın iktidarının mutlaklığı ve tekilliği, toprağı ve köylüleri nefes aldırılmayıp sınımsız denetim ve gözetim aktiviteleri ile açıklarlar. Fakat Aydın'ın (2006, s. 86) ifade ettiği gibi, dönemin en gelişmiş ulaşım teknolojisiyle, 19. yüzyılın sonlarında dahi yalnızca Anadolu toprakları içerisinde merkezden taşranın herhangi bir noktasına varabilmek için günlerce yolculuk etmek gerekmiştir. Kaldı ki 16. ve 19. yüzyıllar arasında Anadolu'dan geçmiş olan pek çok gezgin, yolların yokluğundan, bataklıklardan, coğrafyanın engebesinden, yollardaki asayişsizlikten, iklim koşullarından şikâyet etmektedir. Evliya Çelebi'nin Osmanlı yolları için kullandığı "cehennemden bir parça" benzetmesi, bu durumu gözler önüne sermektedir (Ekin, 2017, s. 389). Merkez-çevre ya da merkez kenar ikiliği ise merkeze atfettiği güç ve konumlanış ile bu nesnel koşulları dışarıda bırakmaktadır. Taşrada cereyan eden isyan hareketlerine karşı dahi merkezin müdahale etmesi çoğu zaman yıllar sürebilmiş ve mücadele yine pek çok zaman uzlaşma yollarının aranması süreci ile nihayete erebilmiştir.

Mardin ve Heper'in kurduğu ikilik çerçevesinde ise Batı Osmanlı'dan ayırt eden en önemli ayrıcalardan biri, merkez ve çevrenin karşı karşıya gelişlerinin uzlaşma ile sonuçlanmadığıdır. Hatırlanacağı üzere Weber, patrimonial Doğu ile Batı arasında toplum içerisindeki farklı grupların yokluğu ve varlığı hakkında bir ayrım gitmişti. Yaklaşımın Osmanlı-Türkiye olgusuna uyarlanmasında da aynı açıklama sezilir. Batı'nın çevresi, Osmanlı veya Doğu'nun çevresinden farklı olarak gelişkin bir sivil toplum, tüccarlar, otonom bir aristokrasi ve kentlerle karakterize iken ve bu unsurlar merkez ile bir araya gelip uzlaşabilmişken Osmanlı'da çevre, çoğullaşmış bir uzlaşma ve çatışma diyalektiğinin tarafı değildir. Gelenek, tekilleşmiş ve sürekli haldeki bir devlet-toplum çatışması üzerine kuruludur, burada uzlaşma ve

ittifaklara yer yoktur (Aydın, 2006, s. 77). Fakat bu keskin ikilikten doğan analiz biçiminde ortaya çıkan bir diğer soru, güçlü, muktedir bürokratları kendisine olabildiğince sadık, liyakatin¹¹ esas alındığı bir yapıya hükmeden ve alabildiğine güçlü merkezin, bu sürekli çatışma zeminini niçin bir türlü ekarte edemeyip süregelen bir tehditle baş başa kaldığıdır. Batı'nın Orta Çağ devletlerinin yöneticileri, büyük çaplı ayaklanmalar ile karşı karşıya kalıp uzlaşma zemini yarattıkları halde (Mardin, 1990, s. 20), Osmanlı köylü ve elitleri bu denli büyük ayaklanmalara kalkışmamış, devlet otoritesini sarsmak isteyen bir toplumsal hareket yaratmamıştır (Barkey, 1999, s. vi, 2). Barkey'e (1999, s. vi) göre isyankâr olanlar eşkıyalığa sapanlardı ve bunlar da zaten, kendileriyle ittifak yapacak bir köylü ya da elit kitlesi bulamamışlardı. Kitlese köylü ve elit ayaklanmaları örgütleyemeyen Osmanlı çevresi, bazen küçük çaplı eşkıyalık isyanları çıkarsa da, bu isyanların bastırılması için bile onlara makamlar verilmesi gerekiyordu. Barkey (1999), Osmanlı ile Avrupa merkezileşme süreçlerini birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birinin, bu durum olduğunu iddia eder. Mardin, Barkey'in bu keskin yorumunun daha yumuşak bir versiyonunu sunarken aynı savı şöyle formüle eder: İsyan eden köylüler değil, yine devlet görevlilerinden oluşan küçük toprak sahipleri ya da eşkıyalardır (Mardin, 1990, s. 84-85). Osmanlı'da köylü isyanlarının olmadığını öne süren bu iddialar, "güçlü devlet geleneği" ya da "aşkın devlet" tezlerinin de gerektirdiği gibi, pek çok açıdan izaha muhtaçtır.

Karen Barkey'in (1999) de üzerinde durduğu gibi kimi zaman eşkıyaların kimi zaman da köklü aristokratik ailelerin isyanları ya da

¹¹ Modern bürokrasiye ve ulus devlete özgü anlamı belirli bir dönemin ürünü olan kavramın, modern öncesi dönemler için kullanılması da başka bir yöntemsel sorun olarak görülmelidir (Akbulut, 2005, s. 250).

hiç isyan etmeseler bile oluşturdukları tehdit karşısında, tarihsel süreç içerisinde, merkezin önlem olarak zenginleşmiş eşkıya reislerine ve yereldeki güçlü ailelerin beylerine önemli makamlar tahsis ettiği görülmektedir (Aydın, 2006, s. 82-83).¹² Bu durum akla dört soru getirmektedir: a. kadir-i mutlak, despotik ve her şeye gücü yeten Osmanlı Devleti, askerî-bürokratik yapısıyla nasıl olur da kendine imparatorluğun başlangıcından bitişine değin rakip ve tehlike olan bu taşralı aristokrasiyi bütünüyle ortadan kaldıramamıştır? b. Eğer devlet merkezî gücünü ve egemenliğini yaygınlaştırmak üzere askerî ve bürokratik tüm imkanlarını seferber edebilecek bir kapasiteye sahip ise çatışmalı doğasına rağmen, taşrada yerel nüfuzlu ailelere dağıtılan makam ve payelere niçin gerek duyulmuştur? c. Bu güçlü ailelerin reislerinin iktidar ve makamlarını babadan oğula geçer biçimde sürdürüp Osmanlı Devleti'nin taşrada bürokratik ve askerî uzantıları olmaları, devletin bu hanedanlarla bir uzlaşma arayışından uzak düşünülebilir mi? Bu ailelerin bir kısmının varlıklarını sürdürebilmeleri ve Cumhuriyet döneminde dahi milletvekili, bürokrat, yerel siyasetçi vs. gibi makamlarını koruyabilmeleri bu uzlaşının sonucu değil midir?¹³

¹² Bu durumla ilgili pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Anadolu'da ekvat beyleri adıyla anılan ve kendi yöresinin "mir"i olarak çeşitli makamlara getirilen Kürt Beyleri, konfederasyon tarzında örgütlenmiş bir yönetsel tarzda, bir kısmı tamamen özerk biçimde kendine tabi olanları idare etmişlerdir (bkz. Bruinessen, 2013, s. 239-245). Yine Khoury (2007) Osmanlı Suriye'sinde Celili ailesinin kendi yörelerinin egemen ailesi olarak makam sahibi olduklarını ve bu durumun uzun yıllar devam ettiğini anlatır. Nagata (1997), Batı Anadolu'da Karaosmanoğlu ailesi hakkında benzer bir portre çizer. Barkan (1980, s. 736), Osmanlıların zayıfladıkları anlarda, her ne kadar güçleri kırılmış, alt edilmiş olarak görünseler de yerel beyliklerin "muhit müsait olduğunda mantar gibi yerden türeyebildikleri"ni belirtmiştir.

¹³ Osmanlı döneminden itibaren nüfuzunu güçlendiren pek çok yerel egemen, Cumhuriyet sonrası dönemde merkezle kurulan ittifak içerisinde yer alarak üst

İkiliğin özünde barındırdığı sorunların yanında, Avrupa-merkezci yaklaşımla ilişkili olarak şablonculuk ve normatifleştirme tutumları da Weberyen bürokrasi analizlerinin Osmanlı-Türkiye olgusuna uyarlanmasında belirginleşmektedir. Örneğin Şerif Mardin'in bürokrasiyle ilişkili bazı çözümlerinde, Weber'in bürokrasi yaklaşımını Osmanlı-Türkiye örneğine uyarlama girişimleri, şablonculuk çerçevesi içerisine alınabilir. Mardin'in *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* adlı kitabında (1990, s. 216), Weber'in bir ideal tip olarak sunduğu yasal-ussal bürokrasinin özellikleri sıralanır. Bunlar arasında gayrı-şahsilik, disiplin, liyakat, terfi, maaş, aslî ve tek işin memuriyet olması, hiyerarşi, yeterlilik ve uzmanlık sayılır. Mardin, Abdülhamid döneminde Weber'in modern bürokrasiye atfettiği bu özelliklerin bir kısmının yerleştirilmeye çalışıldığını söyler ve ekler:

Fakat Abdülhamid devri bir diğer bakımdan çok kesif bir şahsın hükmetme, kayırma ve tercih rejimi olduğundan "Sultanî" bir idare tarzı Tanzimat'ın başından beri Türkiye'ye getirilen birçok müessesenin "Weberien" diyebileceğimiz gerekleriyle uyumsuzluk halindeydi. Abdülhamid devrinin 1885'ten sonraki özelliği bu iki ayrı yönelimin birbiriyle çatışma haline gelmiş olmasıdır (Mardin, 1990, s. 217).

112

Sultanî idare tarzı, bürokrasinin Batı tipinde bir içerikle ortaya çıkışını ve gelişimini engellemiş, aynı zamanda, Weberyen bürokrasiye göre kurulan okullarda yetiştirilmiş bürokratlar ile eski tip bürokratlar arasındaki çatışmayı doğurmuştur. Bu çatışma, Mardin'e göre Abdülhamid devrinden sonraki dönemlerde de Türkiye bürokrasisinin tipik bir özelliği olarak miras kalacaktır. Fakat bu durumda ortaya çıkan sorulardan biri şudur: Acaba Weberyen bürokrasi Batı'da ortaya çıkarken bir anda, hiçbir muhalif tepkiyle karşılaşmadan, kralların eski

düzyer siyasî kadrolarda görevler almaya devam edebilmiştir. Konuyla ilgili bir çalışma için (bkz. Çakır Kantarcıoğlu, 2022, s. 440-442).

tip görevlileriyle hiç çatışmadan, tüm özellikleri verili olarak bir arada gelen bir gerçekliğe mi sahiptir? Bu soruyu cevaplayabilmek için öncelikle Batı kategorisinin neyi ifade ettiğinin belirginleştirilmesi gereklidir. Mardin ve Heper'in yaklaşımlarında şablonu oluşturan Batı'nın tarihsel gelişimi, belirli bir Avrupa ülkesinin deneyiminden türememiş olsa da Batı akademisinde derinlemesine yerleşik bir kapitalist gelişim paradigmasının yansıması olan bileşik (*composite*) bir model olarak ele alınır (Güngen ve Erten, 2005, s. 2). Aynı durum, bürokrasi için de geçerlidir. Batı bürokrasisi biçiminde formüle edilen şablonun hangi ülkeden türediği, bu ülkeyi özgün kılan koşulların neler olduğu soruları yerine, bütünlüklü bir Batı bürokrasisi imgesi, ideal olan karma model olarak karşımıza çıkar. Oysa yukarıda değinildiği gibi, Françoise Dreyfus'un "Bürokrasinin İcadı" kitabında bu özgünlükleri açıklıkla bulmak mümkündür. Dreyfus, Alexis Tocqueville'nin *Eski Rejim ve Devrim* kitabına atıf yaparak Fransa'da bu sürecin eski yapının üzerine konulduğunu, yeni olanın eski ile iç içe, beraber var olduğunu söyler. Öyle ki Mooers'in (1997, s. 97-98) aktardığı bilgiye göre, Fransa'da eski rejim zamanında göreve alınmış ve devrimden sonra da göreve devam eden bürokratların toplam içerisindeki oranı, %40'tı. Hatta "Direktuar döneminde idarî görevlerde bulunanların yarısından fazlası, 1789 öncesinden beri çalışıyorlardı." İngiltere'de ise bürokrasinin gelişimi, Fransa'dan farklılaşır. Bu durumda, modern bürokrasinin her ülkede, o ülkenin toplumsal ilişkileri ve koşullarının bir özgünlüğü olarak doğup geliştiği ve buna göre biçimlendiği gerçeği göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla Mardin'in II. Abdülhamid döneminde başlayıp devam eden çekişme olarak sunduğu ve Osmanlı-Türkiye bürokrasisinin ayırt

edici unsuru olarak işaretlediği bu gibi savların ne derecede ayırt edici bir özellik olarak kabul edilebileceği tartışmalıdır.¹⁴

Heper'in karşılaştırmalı yöntemle kaleme aldığı çalışmalarında da benzer bir duruma rastlamak mümkündür. Karşılaştırmanın bir tarafında varlıkların mebdesi olarak Batı bürokrasisi yer alırken diğer tarafında, daha çok yokluklarla karakterize bir Osmanlı-Türkiye bürokrasisi yer almaktadır. Heper'in Eisenstadt'tan alıntıyla aktardığı Batının özelliklere göre:

(...) Batı'daki eski toprak aristokrasisi, gücünü bir ölçüde kaybettiği dönemlerde bile (1) bürokrasideki stratejik açıdan önemli mevkileri tekeline alma girişimlerinde bulunmuştu; (2) üst düzey bürokratları aristokratik değerler ve yaşam biçimini benimsemeleri için teşvik etmişti; (3) kralın ülkedeki diğer grupların yararına olacak politikalarına muhalif güçlü hareketleri başlatmış ve örgütlemişti, (4) yönetenlerin sağladıkları iktisadî imkân ve fırsatlardan kendi iktisadî çıkarlarını genişletmek için faydalanarak gücünü saygınlığını ve servetini arttırmaya çalışmıştı. Osmanlı'da yerel eşraf ilk üç strateji çerçevesinde hareket etmemiştir. Çevrede, önünde sonunda merkezi ele geçirebilecek yeni toplumsal oluşumlar ortaya çıkmamıştır (Heper, 2018, s. 66-67).

Heper, Batı'daki aristokrasinin devletle ilişkilerini bu şekilde özetlerken Osmanlı'da, bu üç özelliğin yokluğundan dem vurur. Fakat Batı aristokrasisi gibi aşırı genelleştirici bir yaklaşımın gerçeklikle bağı kopuktur. İngiliz aristokrasisinin Fransız aristokrasisinden, Alman aristokratlarından ayrılan pek çok yönü vardır. Kaldı ki bu "Batı" aristokrasileri birbirinden farklılaştıran en önemli unsurlardan biri, kapitalistleşme sürecinde devletle kurdukları ilişkilerdir ve her birinin devletle kurduğu ilişki biçimi birbirinden farklıdır. Batı bürokrasisi,

¹⁴ Tartışmalıdır, çünkü Fransız bürokrasisi de devrimden sonra, eski ile yeninin çatışmasının bir arenası haline gelmiştir (bkz. Mooers, 1997, s. 98).

Batı aristokrasisi gibi aşırı genelleştirilmiş kavramların özellikleri olarak sunulan idealleştirilmiş şablonların Osmanlı'da olmadığı yönündeki genel açıklamalar, derinlikli bir analiz niteliğinde olmayıp izaha muhtaçtır.

İkilik ve şablonculukla ilişkili bir diğer yöntemsel sorun, normatif tutumdan kaynaklanmaktadır. Heper, devleti ve bürokrasiyi ele alırken yönteminin normatif¹⁵ olduğunu şöyle belirtmektedir:

Devlet olgusu, deterministik veya normatif bir çerçevede ele alınmaktadır. Ne Marksist yazında olduğu gibi, devletin muhakkak hâkim sosyal sınıfın bir aracı durumuna düşeceği düşüncesinde hareket edilmekte, ne de Hegelci bir yaklaşımla devletin her zaman en üst düzeyde rasyonalizmi temsil edeceği düşünülmektedir. Kitapta devlet, ampirik bir olgu olarak ele alınmaktadır; değişik mekân ve zamanlarda bir devlet olgusunu, yani devlet seçkinlerini, ortaya çıkabileceği, değişik biçim ve oranlarda siyasal seçkinleri denetimleri altında tutabilecekleri ve böylece siyasal hayatı büyük ölçüde damgalarını vurabilecekleri varsayılmakta ve bu durumun sonuçlarını Türkiye'nin siyasi hayatı için neler olabileceği irdelenmektedir (Heper, 2018, s. 8).

Sosyal bilimlerde normatif yaklaşım, Anglo-Amerikan geleneksel yaklaşımının bir özelliği olarak, olması gerekeni imler ve bu yüzden değer yüklüdür (Akbulut, 2005, s. 12). Weberyen bürokrasiyi Osmanlı-Türkiye olgusuna uyarlayan yazarların normatif yaklaşımı ise olması gerekeni Batının bürokratik örgütlenmesi ve onu doğuran kültürel yapı olarak gösterir. Olan ve olması gereken arasındaki dikotomik ilişki, olması gerekenle özdeşleştirdiğini şablon olarak gerçekleştirilmesi ya da yapılması gerekenler şeklinde gösterip, normatif-değer yüklü

¹⁵ "Normatif etik, ahlak felsefesinin ya da etiğin, ahlaki açıdan neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair ölçütlerle ilgilenen dalıdır. İnsan eylemlerinin, kurumlarının ve yaşam biçimlerinin nasıl olması gerektiği konusunda doğrudan etkileri olan ahlaki kuralların formülasyonunu içerir" (Britannica Dictionary, Normative Ethics).

varsayımlar üzerinden ilerlemektedir.¹⁶ Bu çerçeve bir varlıklar-yokluklar döngüsü üzerinden ele alınmakta, yok olanların bürokrat davranış ve tutumlarıyla açıklanmasını beraberinde getirmektedir.¹⁷ İradî tutum ve davranış kalıplarının bürokratik yapıyı şekillendirdiği yönündeki çıkarımlar karşısında, olması gereken bir yapıdır, Batı bürokrasisidir. Normatifleştirmeyi kurum, sınıf ve örgütlenme gibi yapıların iradî bir özne olarak davranış sergilemesi; ayrıca, olan ile olması gereken ayrımını gözeterek tarihin düz çizgisel bir yönelimle hareket ettiği ve olanların zamanla olması gerekenlere dönüşeceği beklentisini içeren teleolojik bir yaklaşım olarak tanımlayabiliriz. Şablonlaştırma ve dikotomi kurma ile benzer bir kaynaktan beslenen bu sorun, idealleştirilmiş Batı bürokrasisini olması gereken, geriye kalanları da bu yolda ilerlemesi gerekenler olarak görür. Fakat onların tarihsel ilerleme çizgisi pek çok başka noktaya “yokluklar” nedeniyle sapmıştır. Bu ikilik içerisinde olması gerekenler: sivil toplum, rasyonel bürokrasi, girişimci burjuvazi, uzlaşa ve sözleşmelerdir. Fakat Osmanlı-Türkiye örneği, bunların yokluğu ile karakterizedir. Olması gereken ile olgu arasındaki farklılık bu örneği, Batı’da gelişen demokrasilerden geride bırakmıştır. Öte yandan yokluklar, bir yönüyle öznel-iradî kararların ürünüdür. Örneğin Mardin (1990, s. 47), bürokrat ve askerlerin öznel tutum ve davranışlarını bürokratik yapı olarak şöyle sunmaktadır:

¹⁶ Bu durum, Türk kamu yönetimi disiplininin de aşına olduğu bir sorundur. Örsan Ö. Akbulut’un (2006) *ideametric* olarak kavramsallaştırdığı gerçeklikle benzer özellikler taşımaktadır.

¹⁷ Heper, Osmanlı-Türkiye bürokrasisinin Weberci anlamda bir liyakat bürokrasisi olamamasını, bürokratların tutum ve davranışlarıyla açıklar. Bürokrasinin ve devletin gelişimi sürecinde, yapısal-işlevsel kurumsallaşmayla paralel olarak yayılması *gereken* kültürel normların, yani hukuksal-rasyonel bir kültürel yaklaşımın, bürokratların tutum ve davranışlarına sirayet edememesini gerekçe gösterir (Sümer, 2010, s. 101).

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda Sultana etkin bir biçimde karşı çıkan genç bürokratlar ve askerler, en yüksek yönetim ve hükümet görevlerine, yetenekli olmaktan çok Sultana bağlı olmakla tanınan kimselerin getirildiğine inanıyorlardı. Askerler ise, Sultanın modernleştirici reformlarının, Başkent yakınında manevra yapan büyük askerî birliklerin hakiki mermi kullanmasını yasaklamasıyla uyuşmadığını düşünüyorlardı. Bu çelişkileri ortadan kaldırmaya çalışan ve sistemin "son bulacağını" uman bu tutum, daha önceki Osmanlı "devlet nedeni" ideolojisine karşıt olarak, "ulusal" bürokratlık diye adlandırılabilir.

Her iki yazar da Batı dünyasına bakarak eldeki şablonu Batı-Osmanlı ikiliği karşısında incelemeye koyulurlar. Batının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümler, çizginin merhaleleridir ve çizgiyi oluşturan varlıklar dünyası, olması gerekenlere işaret eder. Hem devrimler ve devrimlerin sonuçları hem de tabaka ya da sınıflar bir bütün halinde örnek modeli teşkil ederler. Oysa Avrupa ülkelerinin her birinde kapitalizme geçiş süreci farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Tarımsal kapitalizmin beşiği olan İngiltere'nin kapitalizme geçiş süreci ile devletin merkezileşerek burjuvazinin önünü açtığı Fransa örneği bile birbirinden farklı özgünlüklere sahipken kerameti kendinden menkul bir genelleştirmenin izlediği yol, olması gereken olarak sunulur. Bürokrasinin gelişimi bakımından da süreç, bu şekilde ilerlemiştir.

Sonuç

Osmanlı-Türk modern bürokrasisinin inşası, yüzyılın tarihsel koşulları içerisinde biçimlenen iradî/belirlenimci nedenlere indirgenemeyecek bir süreç olarak gelişmiştir. Bürokrasi, toplumsal olgunun niteliği gereği, geliştiği toplumun ilişki bütününden tarihsel ve yerel özelliklerinden ayrı bir yapı değildir. Ancak onu ele almada başka bir toplumun örneği, ölçme aracı olarak kullanıldığında bu yapının ölçüye uymayan tarafları okunamaz hale gelmektedir.

Söz edilen ele alma biçimi, çalışmada Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşımın temel varsayımlarında saptanan yönetsel tutumların özelliğini tariflemektedir. Osmanlı-Türkiye bürokrasisini açıklamada baskın konumunu korumakta olan yaklaşım, modernliğe özgü bürokrasiyi, Batı-dışı toplumlar için “Batı gibi olamama” düşüncesiyle temellendirir. Yaklaşımında bir ideal tip olarak tanımlanan yasal-ussal bürokrasi, olgusal düzlemde var olmayan bir kurgu olmasına rağmen, kendisinden bir ölçme aracı işlevi görerek gerçekliği ölçmesi beklenmektedir.

Araç, farklı toplumlara göre şekil alabilir özellikte olmadığından Batı için çıkardığı kalıpları Doğu’da bulamaz. Batı feodalizminin uzlaşısı, sivil toplum, yasal ve rasyonel temeller, Doğu’da yoktur. İdeal tip özelliklerini taşıyan bir bürokrasi Batı’ya özgülenir. Dinamik ve kronolojik saati ileride görülen Batı, durağan toplumlarda olmayan bir dizi üstünlüğüyle ölçülür.

Çalışmanın tariflediği bürokrasiyi ele alma biçimi, yaklaşım, onun varsayımlarında saptanan üç yönetsel tutum (dikotomi kurma, şablonlaştırma ve normatifleştirme) ve bunun bilgi düzleminde doğurduğu yanlısamalar ortaya konulmuştur. Weberyen/Avrupa-merkezci yaklaşımın Osmanlı-Türkiye bürokrasisine uyarlanmasıyla konuyu ele alırken barındırdığı sorunların yeniden üretildiği gözlemlenmiştir. Bürokrasiyi ikiliklerin bir tarafı olarak ele alma, içinden çıktığı toplumsal ilişkilerin payını görünmez kılarken gelişme sürecinin nedenlerini de iradî/belirlenimci açıklamalara yöneltmektedir.

Çalışma, Perlin’in sosyal bilimler tarafından yaratılan bilimsel gerçekliklerin zamanla tam karşıtına, mitlere evrilmesi ve sosyal bilimcilerin bu mitlerin gerçeklik olarak yayılmasında payı olduğu yönündeki haklı eleştirisinin bürokrasiye ilişkin Weberyen tarzda üretilen akademik yaklaşımda bir yansıması olduğunu ortaya

koymuştur. Osmanlı- Türkiye'nin bürokrasi olgusunun ele alınış biçimine tutulan ayna, yansımadaki yanılısamaları göstermiştir. Fakat tüm bu karamsar çerçevenin aşılması ve mitlerin dağıtılması, yine sosyal bilimcilerin elini taşın altına koymasıyla mümkündür. Toplumsal olgunun ele alınışında, bu tür yanılısamayı işaret eden yapısökümcü eleştirel analizler, mitleşmiş doksaları ortaya koyması bakımından öncelikli bir önem taşır. Bu nedenle, Osmanlı-Türkiye bürokrasisinin tarihsel seyrinin ve bugünkü konumunun şabloncu, normatif ve ikilikler üzerine inşa edilmiş Avrupa-merkezci analizlerden azade olarak eleştirel, bütüncül ve tarihsel bir perspektifle gözden geçirilmesi, mitlerin etkisini kırmak ve gerçekliği daha açık bir şekilde kavramak için öncül bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Açıkel F. (2006). Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar. *Toplum ve Bilim*, (105). 30-69.
- Akbulut, Ö. Ö. (2005). *Siyaset ve Yönetim İlişkisi*. TODAİE Yayını.
- Akbulut, Ö. Ö. (2006). Türkiye'de Kamu Yönetimi İncelemesini Tanımlayıcı Bir Kavram Önerisi: Ölçücülük-İdeametric. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4). 159-193.
- Amin, S. (2014). *Avrupa- Merkezcilik*. (M. Sert, Çev.). Yordam Kitap.
- Aydın, R. (2024). *Bürokrasi Kuramları*. Palme Yayıncılık.
- Aydın, S. (2006). Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez- Çevre Temellendirmeleri Üzerine Düşünceler. *Toplum ve Bilim*, (105). 70-95.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meseleleri*. Gözlem Yayınları.
- Barkey K. (1999). *Eşkiyalar ve Devlet*. (Z. Altok, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Blaut, J. M. (2000). *Eight Eurocentric Historians*. The Guilford Press.
- Blaut, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli*. (S. Behçet, Çev.). Dergah Yayınları.
- Britannica Dictionary, Normative Ethics, <https://www.britannica.com/topic/normative-ethics>, Erişim: 14.10.2024.
- Brockling, U. (2008). *Disiplin*. (V. Atayman, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa Şeyh Devlet*. (B. Yalkut, Çev.). İletişim Yayınları.
- Burger, M. (1957). *Bureaucracy and Society in Modern Egypt*. Princeton University Press.
- Çakır Kantarcıoğlu, M. (2022). Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Köy Kanunu ve devlet-köy ilişkisi [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çelik, F. E. (2022). *Kişisel İktidardan Millet Meclisine - Saltanattan Cumhuriyete*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Çırakman, A. (2001). From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks. *International Journal of Middle East Studies*, 33(1). 49-68.
- Çırakman, A. (2002). *From the "Terror of the World" to the "Sick Man of Europe" European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth Century*. Peter Lang.

- Dinler, D. (2003). Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, (9). 17-54.
- Doğan, N. (2011). Patrimonyalizm Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Liberal Düşünce*, 16(61). 161-184.
- Dreyfus, F. (2007). *Bürokrasinin İcadı*. (I. Ergüden, Çev.). İletişim Yayınları.
- Ekin, Ü. (2017). Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800). *Belleten*, 81(291). 387-418.
- Ertman, T. (1997). *Birth of the Leviathan*. Cambridge University Press.
- Ertürk Keskin, N. (2009). *Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Tan Kitabevi Yayınları.
- Farazmand, A. (2009). Bureaucracy, Administration, and Politics: An Introduction. In A. Farazmand (Ed.), *Bureaucracy and Administration* (ss. 1-15). CRC Press.
- Faroqhi, S. (2024). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (Z. Altok, Çev.). Kronik Kitap.
- Findley, C. V. (1996). *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. (G. Ç. Güven, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform*. (E. Ertürk, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Frank, A. G. (2010). *Yeniden Doğu*. (K. Kurtul, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Geyikçi, Ş. Y. ve Esen, B. (2022). Siyasi Partiler Çalışmaları Kapsamında Post-Kemalizmi Yeniden Düşünmek. İçinde İ. Aytürk ve B. Esen (Ed.) *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (ss. 441-482). İletişim Yayınları.
- Göçek, F. M. (2023). *Osmanlı’da Burjuvazinin Yükselişi*. (İ. Yıldız, Çev.). Fol Yayınları.
- Güngen, A. R. ve Erten, Ş. (2005). Approaches of Şerif Mardin and Metin Heper On State and Civil Society in Turkey. *Journal of Historical Studies*, (3). 1-14.
- Heper, M. (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi*. Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*. ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını.
- Heper, M. (1980). Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez- Kenar İlişkisi. *Toplum ve Bilim*, (9-10). 3-35.
- Heper, M. (2018). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Doğu-Batı Yayınları.

- Hintze, O. (1975). *The Historical Essays of Otto Hintze*. (F. Gilbert, Ed.). Oxford University Press.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*. Eren Yayıncılık.
- Kaliber, A. (2007). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Paradigma Üzerine. İçinde T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C. 3* (ss. 107-124). İletişim Yayınları.
- Karakoç, Ş. (2019). Türkiye'de siyasetin dönüşümü: dikotomik kavramsal modellerin bir analizi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Khoury, D. R. (2007). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Taşra Toplumu*. (Ü. Tansel, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Landa, M. D. (2006). *Çizgisel Olmayan Tarih*. (E. Kılıç, Çev.). Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Merton, R. K., Gray, A. P., Hockey, B., & Selvin, H. C. (1952). *Readings in Bureaucracy*. Free Press.
- Miewald, R. D. (1970). Weberian Bureaucracy and the Military Model. *Public Administration Review*, 30(2). 129-133.
- Mooers, C. (1997). *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*. (B. S. Şener, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Mouzelis, N. P. (2003). *Örgüt ve Bürokrasi*. (H. B. Akın, Çev.). Çizgi Kitabevi.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Rathod, P. B. (2007). *Comparative Public Administration*. ABD Publishers.
- Riggs, F. (1964). *Administration in Developing Countries: the Theory of Prismatic Society*. Houghton Mifflin.
- Said, E. [W.] (1991). *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. (N. Uzel, Çev.). Pınar Yayınları.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık*. (B. Ülner, Çev.). Metis Yayınları.
- Shils, E. (1982). *The Constitution of Society*. The University of Chicago.

- Sönmez, E. (2010). Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi. *Praksis*, (23). 39-62.
- Sümer, Ç. (2010). Liberal-Muhafazakâr Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları. İçinde Ç. Sümer ve F. Yaşlı (Ed.) *AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak* (ss. 61-108). Tan Kitabevi Yayınları.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. İmge Kitabevi.
- Turner, B. S. (1992). *Max Weber: From History to Modernity*. Routledge.
- Turner, B. S. (2014). *Marx and the End of Orientalism*. Routledge.
- Varel, A. (2020). Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisine Katkı: Özne-Merkezcilik Sorunu. *Mülkiye*, 44(4). 609-642.
- Wallerstein, I. (2007). *Avrupa Evrenselciliği*. (S. Ünal, Çev.). Aram Yayıncılık.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum C.1*. (L. Boyacı, Çev.). Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, Çev.). Adres Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2012). Osmanlı Türk Tarih yazımında Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11(21). 119-147.
- Yılmaz, G. (2014). The Orientalist Construction of the Ottoman Governance. *Studies of Ottoman Domain*, 4(7). 50-81.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma Etik Kurul Onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar Adı Soyadı: Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU (Katkı Payı: %50)

Yazar Adı Soyadı: İmren Pınar DÜLGAR (Katkı Payı: %50)

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.